

Ideové zdroje a problémy konceptualizácie verejného rozmeru spoločenského života¹

Ján Stena²

Slovenská sociologická spoločnosť pri SAV, Bratislava

Ideové zdroje a problémy konceptualizácie verejného rozmeru spoločenského života Štúdiá poskytuje prehľad o klasických konceptualizáciách problematiky „verejného“ rozmeru činnosti ľudí. Sleduje dve intelektuálne tradície – vytvorené politickou filozofiou a právnymi viedami, ako aj v tvorbe sociológie a psychológie. V centre pozornosti je otázka, čo z tohto dedičstva ostáva pre dnešok plodné a najmä, čo dnes v nových podmienkach už nevyhovuje. Diskutuje problémy, aké sa pri konceptualizácii vyskytli a upozorňuje na teoretické impulzy súčasných autorov. Ponúka pojmové inštrumentárium pre sociologické skúmanie.

Kľúčové slová: verejnosť, verejná sféra, verejná mienka, publicita, depolitizácia, dichotómia verejné/privátne.

Sources of Ideas and Conceptualization Problems of the Public Dimension of Social Life. The study gives a review of classical conceptualizations of problems of the „public“ dimension of human activity. It follows two intellectual traditions created by political philosophy and legal sciences, as well as in the creation of sociology and psychology. In the centre of attention is a question what remains productive from this legacy for today and, especially, what does not suit today in the new conditions. Problems that have arisen in conceptualization are being discussed, and theoretical impulses of current authors are being brought to attention. The study offers a notion apparatus for sociological research.

Key words: public, public sphere, public opinion, publicity, depoliticization, public/private dichotomy.

Idea vitálnej verejnosti, pokiaľ dospela k súčasnej podobe (ako ju predpokladá demokratické usporiadanie neskorého kapitalizmu), musela v teoretickej reflexii prekonať dlhú cestu. Len ak ju preskúmame, odhalí sa nám plastický obraz atribútov, z ktorých je súčasný obsah pojmu „verejnosti“ vyskladaný a aký spoločensko-historický kontext k tomu napomáhal. Ak by sme na to neprihľadali, používali by sme tento pojem tak, ako sa to praktizuje v bežnej reči, teda nie analyticky. Táto téma bola reflektovaná v rôznych spoločenskovedných disciplínach a v rámci rozmanitých teoretických orientácií. Nemožno obísť ani fakt, že ju nastoľovali v tvare dichotómie privátne/verejné, občianska spoloč-

---

¹ Predložený text je rozšírenou verziou príspevku zverejneného v Slovak Journal of Political Sciences, Stena, J. (2012): The Public and the Political – Concepts Reactivated by the Crisis. Volume 12, No. 3, pp. 191-209.

² Address: Doc. PhDr. Ján Stena, CSc., The Slovak Sociological Association SAS, Bratislava, Slovak Republic. E-mail: jan@stena.sk

nost/štát, alebo ako problém verejnej sféry, a v sociológii (s časovými výlukami) ako jeden z modelov združovania. Pritom viacerí súčasní autori naznačujú, že k otázke verejnosti sa treba opäť vrátiť a znova ju konceptuálne rozpracovať (N. Fraser, A. Tonkli-Komel, Ch. Taylor, S. Splichal).

Historické reálie pred zrodom novodobej verejnosti

Chronologicky vzaté zárodok rozlišovania privátne/verejné sa objavil v živote antického *polis*. Život v ňom bol podľa Aristotela organizovaný v troch rovinách. Teritórium privátneho predstavoval *oikos* – ako oblasť domácnosti a rodiny, kde sa uspokojovali základné potreby ich členov (manželka, deti, otroci, cudzinci i osoby zbavené domu) a kde vládla autorita otca. Dianie v ňom nebolo vystavované očiam iných. Existencia vlastného súkromia (*oikos*) bola v antickom Grécku považovaná za nevyhnutný predpoklad toho, aby človek mohol vystupovať ako plnohodnotný občan *polis* vo verejnom živote, ostatní boli z neho *vylúčení*. Naproti tomu v helénskom modeli demokracie stála *ecclesia*, ľudové zhromaždenie s kompetenciou prijímať záväzné rozhodnutia o zásadných otázkach *polis*. Dôležité miesto medzi nimi zastupovala *agora*, nie celkom privátna, a nie úplne mocenská oblasť, kde dochádzalo k prenosu partikulárnych potrieb a záujmov na úlohy verejného života a vice versa. H. Arendtová v diele *Vita activa* (2009) detailne ukázala, ako došlo k oddeleniu *súkromného* a *verejného*: Verejné sa konštituovalo v rozpravách a sporoch slobodných občanov, ktoré mali podobu porady alebo súdu, ako aj v spoločnom konaní, či už pri vedení vojny alebo bojových hrách. V interpretácii Arendtovej sa aténski občania stýkali ako rovní s rovnými, pritom sa každý snažil vyniknúť, cnosti a sláva sa osvedčili len a len v prostredí verejnosti³. Antickí Gréci „verejné“ chápali ako ríšu slobody a stálosti, ktorá však nebola dostupná všetkým.

V antickom Ríme po smrti cisára Augusta občania vycúvali z verejného života a svoju účasť v ňom brali formálne, aby dostali oficiálnym záväzkom, bez osobitného zaangažovania sa. „Rimania na rozdiel od Grékov totiž nikdy neobetovali súkromný život verejnému, ale chápali, že obe tieto oblasti, čo do svojej existencie, na sebe závisia“ (Arendtová, 2009, s. 77). Rozlíšenie medzi záujmami jednotlivcov a záujmami „ľudu“ od ustanovenia rímskeho práva

---

³ Nemecký autor I. Hölscher k tomu poznamenáva, že pojem „verejný“ nebol v antike celkom jednoznačný, mal dva významy: a) **sociálno-politický** – vo vzťahu k obci, celku občanov b) **vizuálno-intelektuálny**, označujúci slávu/hanbu alebo verejné vystupovanie. Sociálno-politické poňatie zaniklo s rozpadom antickej demokracie a objavilo sa až v novoveku ako inšpirácia liberálnej teórie v koncepte slobodnej verejnej diskusie. Uvádzame za Rendlovú, E. (2002: 10). Nás zaujíma ten prvý význam.

(súkromnoprávne a verejnoprávne subjekty) fakticky zachovávalo protiklad súkromného a verejného.

V stredoveku sa kategórie verejného a súkromného, verejnosti ako *res publica* tradovali v definíciách rímskeho práva, ale v živote prostých ľudí vo feudálnom zriadení „protiklad medzi verejnosťou a súkromnou sférou podľa antického modelu neexistoval“ (Habermas, 2000, s. 59). Vo feudálnych pomeroch poddaní žili len svoj súkromný život, povedľa ktorého vystupovala verejná reprezentácia panstva. Takáto *reprezentatívna verejnosť* sa vo feudalizme nekonštituovala ako sociálna oblasť, ale bola akýmsi atribútom statusu. Cisár, kniežatá, grófi, keď sa schádzali, nikoho nezastupovali okrem seba, neboli delegátmi ľudu, len reprezentovali svoje panstvo pred ľuďom. Tomu pripadla úloha pozorovateľa či ľudskej kulisy, keď mu bolo dovolené v uliciach sa prizerat' vznešeným ceremoniami vrchnosti (Habermas, 2000, s. 61-63). Poslednú podobu reprezentatívnej verejnosti feudalizmu, aká vzišla z renesančnej spoločnosti, predstavovala aristokratická vrstva, tá sa postupne oddelila od štátu, už nezastupovala vlastné zemské panstvo, ale slúžila na reprezentáciu monarchu.

Nové oživenie dichotómie „privátne – verejné“ prináša šírenie myšlienok *Osvietenstva* a nástup kapitalizmu. Na historickej scéne sa objavili nové vrstvy – meštianstvo, vzdelanci a podnikajúca buržoázia. S kapitalizmom súvisí posilnenie dvoch tendencií: po prvé, je to expanzia privátneho prvku, keď sa súkromný život rodín rozširuje o právo súkromného podnikania. Po druhé, ekonomické podmienky rozmachu trhov sa zároveň stali vecou verejného záujmu. Vtedajšia panovnícka moc ustupovala nárokom súkromného podnikania. Cirkev, kniežactvo a panský stav – o ktorú sa opierala reprezentatívna verejnosť – sa polarizovala a rozkladala. Náboženstvo sa postupne stalo súkromnou záležitosťou, prvky stavovského panstva sa menili na orgány oficiálnej moci (parlament, súdy). Vládnuca moc sa konštituovala v hmatateľný náprotivok pre tých, ktorí boli jej podriadenými. Z nej boli vylúčení tí, čo nevlastnili žiadny úrad, stali sa súkromnými osobami. V tomto úzkom zmysle sa verejné stalo synonymom štátneho (tamže, s.76). Adresátom rozhodnutí oficiálnej moci zostáva ľud.

Súbežne s tým došlo k rozmachu miest a vzniku pravidelnej tlače. V kruhoch vzdelaného meštiactva sa z literárnych krúžkov a osvetových spolkov postupne utvorilo vo veľkých mestách diskusné podhubie zo súkromných osôb, ako rozšírenie a súčasné doplnenie ich intímnej sféry nukleárnej rodiny (tamže, s. 117) – teda *zárodok novodobej verejnosti*. Spočiatku sa diskutovalo o kultúre a osvete. Diskusie vzdelancov sa stali permanentnými a postupne prerástli do kritiky mocenských pomerov, boli formulované emancipačné ideály, diskutujúce publiká si začali uvedomovať svoju politickú subjektivitu. Požiadavka nezávislého *kritického posudzovania* vyústila v zjednotenú „verejnú mienku“.

Myšlienky osvietenstva a vzplanutie Veľkej francúzskej revolúcie vyústili do zásadnej zmeny: došlo k preneseniu suverenity z panovníka na inštitúciu občianstva, koncipovanej na princípoch ľudských práv a občianskych slobôd. Éra absolutistického panstva sa tým definitívne zavŕšila. Zároveň sa pre oficiálnu moc sformoval nový protihráč: autonómna občianska verejnosť ako sociálny základ *bürgerliche Gesellschaft* – občianskej spoločnosti. Na jej sformovaní sa podieľal aj prerod stavovsko-cechových organizácií remeselníkov na dobrovoľné združenia. A tak ku koncu 18. storočia sa verejnosť a verejná mienka⁴ pretvorili na nový systém autority, na ktorý sa po novom bolo treba všetkým odvolávať. Podľa Habermasa odvtedy možno hovoriť o oddeľovaní súkromnej od verejnej sféry už v modernom zmysle (tamže, s. 67). Liberálne poňatie verejnosti dosiahlo svoje apogeum v liberálnom ústavnom štáte 19. storočia.

Myšlienkové tradície konceptualizácie verejnej oblasti života

Načrtnuté historické zmeny sú výsledkom mocenských, ale aj myšlienkových zápasov. Konceptuálne rozpracovanie dichotómie „privátne/verejná“ postupovalo v dvoch odlišných myšlienkových tradíciách, ktoré sa postupne rozvetvovali a obohacovali poznanie problému. V prvom rade máme na mysli tradíciu konceptualizácie tejto témy filozofiou politiky, právnych vied a neskôr politológie. Druhú tradíciu predstavuje tematizovanie problému sociológiou, psychológiou a výskumami mediálnej komunikácie. Prvá z nich má staršie korene, preto ňou začneme stopovanie relevantných myšlienkových fundamentov.

V novoveku na antický vzor nadväzuje tvorba **Johna Locka**. Tento predstaviteľ britského osvietenstva a prekursor liberalizmu ako prvý pripísal ľudu kolektívnu identitu a prisúdil mu atribút suverenity, keď v *Rozprave o ľudskom rozume (1689)* povedľa božského a štátneho zákona obhajoval rovnocenný „Law of opinion“. Locke vyšiel z predstavy o prirodzenom stave človeka – ten však na rozdiel od Hobbesa (belum omnium contra omnium t. j. stav zväle) – chápal ako stav rovnosti a „nekontrolovanej slobody, v ktorom možno rozhodovať o svojom konaní a nakladať so svojím majetkom tak, ako to ľudia pokladajú za vhodné, v medziach prirodzeného zákona“ (Locke, 1992, s. 31-32). Z neistoty a svojvôle v ňom panujúcej sa ľudia dokážu vymaniť len pomocou *spoločenskej zmluvy*: Na základe slobodnej vôle sa nezávislí jednotlivci stávajú členmi politickej pospolitosti a dobrovoľne prenášajú na jej reprezentanta – štát moc zákonodarnú a výkonnú za predpokladu, že ten bude

---

⁴ Podľa R. Noelle-Neumann sa pojem verejná mienka začal najprv používať vo Francúzsku v 18. storočí v diele J. J. Rousseaua, onedlho aj v beletrii (*l'opinion publique*), keď v roku 1782 vyšiel román Ch. De Laclos *Nebezpečné známosti* (Noelle-Neumann, 2004, s. 83-84).

chrániť ich prirodzené práva a slobody. Vlády získavajú právomoc len so súhlasom tých, ktorým vládnu. V diele *Dve pojednania o vláde* opisuje, čo musí taká vláda robiť a čo nesmie, aby zostala legitímnou, pričom proti nelegitímnej vláde môže ľud vyvolať revolúciu.

Z bohatého odkazu duchovného otca Veľkej francúzskej revolúcie **J. J. Rousseaua** si všimneme jeho vyzdvihovanie roly občana (je to najvyššie, o čo jednotlivec môže usilovať), rovnosť ľudí a potrebu ich angažovanosti vo verejných veciach obce, ako aj ideu štátu ako spoločného dobra. V diele *O spoločenskej zmluve* uvádza, že neistota jednotlivcov pred uzavretím spoločenskej zmluvy ich núti na ňu pristúpiť. Týmto aktom odovzdajú svoje práva v prospech pospolitosti, ktorá im zaistí ochranu a bezpečnosť. Zmluvný akt je čin slobodný, jednotlivci sa ním zriekajú práva presadzovať svoju vlastnú vôľu, teda akceptujú podriadenie sa vôli celého telesa (*la volonté générale*). Nie je to súčet slobodnej vôle jednotlivcov, ale určité ich zovšeobecnenie. Všetci, čo pristúpili na spoločenskú zmluvu, konštitujú ľud. Ten vytvára jednotu na báze spoločného záujmu, zvolí si vládcu, ktorý musí konať v súlade so zákonmi, ktoré predtým schválil ľud ako výlučný suverén moci. Práve tento bod jeho filozofie našiel v praxi uplatnenie a stále platí. Niektorí autori J. Rousseauovi pripisujú prvenstvo pri zavedení výrazov „verejná mienka, verejný, verejnosť“ do bežného užívania, keďže ako individualista bol citlivý na hrozbu z tejto strany (Noelle-Neumann, 2004, s. 96-97).

K základom normatívnych konceptualizácií „verejnosti“ významne prispel **Immanuel Kant**. Ako prvý transformoval prirodzené ľudské právo slobody prejavu na občianske právo verejne komunikovať svoj názor, a tak participovať na verejnom dianí. Podľa Splichala, oveľa skôr, ako sa verejnosť a verejná sféra stali bežne používanými termínmi, Kant definoval ich kľúčový princíp publicity ako „transcendentálne poňatie verejnej spravodlivosti“ založený na prirodzených základoch dôstojnosti a morálnej zvrchovanosti občana (Splichal, 2012, s. 7). Kant sa zastával slobodnej verejnej diskusie, ako nástroja pre rozvoj a vyjadrenie autonómie racionality ľudského bytia voči vtedajšej cenzúre ovládajúcej verejný život. Verejnosť chápal „ako princíp právneho poriadku a zvlášť ako metódu osvietenia“ (Habermas, 2000, s. 185).

Zakladateľ utilitarizmu, filozof a teoretik práva **Jeremy Bentham** spájal publicitu s racionálnym diskurzom, ktorý umožňuje verejnosti⁵ formovať

---

⁵ Jeho poňatie verejnosti ako subjektu bolo elitárske, rozlišoval tri segmenty verejnosti: (1) najpočetnejšiu skupinu tvoria tí, ktorí majú sotva možnosť zaoberať sa verejnými záležitosťami, pretože „nemajú čas čítať, ani uvažovať“; (2) tí, ktorí si názory požíčiavajú od iných, lebo nie sú schopní vytvárať si vlastné názory, a (3) elita, t. j. tí, ktorí sú schopní posudzovať veci sami (podľa Splichala, s. 138). Naposledy menovaní – tí, „ktorí vlastne rozpoznávajú danú záležitosť ako prví“ – predstavujú „Komisiu tribunálu verejnej mienky“ (Committee of the Public Opinion Tribunal); tí, ktorí sa

„osvietený“ úsudok. V jeho koncepcii má dozor nad sebeckosťou zákonodarcov a vládnu mocou vykonávať orgán najviac zainteresovaný na rešpektovaní slobody, ktorý nazval „Public Opinion Tribunal“. Jeho výbory by pôsobili v komunitách a pozostávali by zo všetkých občanov, spôsobilých verejne diskutovať o činnosti mocenských orgánov. V úvahách zachoval podstatný znak: verejnosť bola jasne oddelená od tých, čo spravujú moc.

Na rozdiel od neho **Alexis de Tocqueville** – stúpenec aristokratického liberalizmu – varoval pred silným tlakom verejnej mienky, ktorá núti jednotlivca ku konformizmu. Svoje analytické postrehy z cesty po vtedajších USA zhrnul do výstrahy pred tyraniou väčšiny a ohrozením slobody individua. „Verejnosť nepresviedča o svojich názoroch, ona si ich vynucuje a vtlačá duchovnú pečať silným psychickým nátlakom na uvažovanie jednotlivca“ (citujeme za Noelle-Neumann, 2004, s. 107). V úlohe kontrolného mechanizmu moci by radšej uprednostnil nezávislú súdnu moc. Bol však medzi prvými, kto jasne rozlišoval medzi občianskou spoločnosťou a „politickým svetom“. Podobne **J. S. Mill** varoval pred diktatúrou verejnej mienky, lebo blokuje vyjadrovanie odlišných názorov. Upozornil, že taký proces prebieha buď politickou cestou (napr. prevaha politickej strany monopolizujúcej moc), alebo ekonomicou (lobbying monopolov umožňuje potíchu preberať faktickú moc v krajine).

Represívnu rolu verejnej mienky, ktorá prekáža osobnej slobode a sebvýjadreniu ostro kritizoval tiež politológ **W. Lippmann**, ktorý v diele *Public Opinion* (1922) zaviedol pojem stereotypu a upozorňoval na silný podiel náhodných skúseností a predsudkov v myslení ľudí. Okrem toho moderné oznamovacie prostriedky vedú k zahusťovaniu všetkých informácií do stručných sloganov, takže medzi občanom a spornými problémami života sa vytvára bariéra (Lippmann, 1921, s. 24). A preto pochyboval o schopnosti občanov rozhodovať o veciach komplexnej povahy. Vlády by preto nemali načúvať verejnej mienke a podriaďovať sa diktátu väčšiny. Tieto názory v modernejšom vyjadrení zaznievajú aj medzi súčasnými autormi normatívneho prístupu k téme verejnosti. Bližšie o tom referuje citovaný S. Splichal.

* * *

Druhú z uvedených dvoch tradícií skúmania danej problematiky otvoríme poukázaním na to, že v nej sa poňatie verejnosti už primárne nezameriava na jej vzťah k vláde, ale k podobným spontánnym kolektivitám a k zmenám v spoločnosti. **G. Tarde** na rozdiel od Le Bona navrhol používať termín „dav“ výlučne pre situáciu, keď ľudia zažívajú fyzickú blízkosť. Postuloval psychológiu verejnosti, pričom takému zoskupeniu predpovedal veľkú budúcnosť,

---

pridajú k ich verejne vyjadreným názorom, tvoria „hlavnú časť verejnej mienky vo všeobecnosti“, ktorá môže pozostávať z akéhokoľvek počtu členov až po celú spoločnosť.

keďže je oveľa viac blízke modernosti: charakterizuje ho rozptýlenie založené na *duchovnej blízkosti*, aké vzniká v dôsledku zdokonaľovania prostriedkov hromadnej výmeny názorov (Szacki, 1981, s. 359).

Klasické poňatie verejnosti nájdeme aj u **R. E. Parka**, ktorý rozpracoval koncepciu skupinového správania. Podľa neho verejnosť, ako i dav vzniká v dôsledku vzájomných interakcií v neformálnom prostredí, pričom ich trvanie je časovo obmedzené. Verejnosť sa však líši v tom, že ide o *kolektívnu zameranosť* na určitý problém, ktorý vyžaduje racionálnu reflexiu. Jej charakteristickou črtou je kritickosť a prítomnosť *rozdielných* názorov. V jeho koncepcii má významné miesto kategória konfliktu (Szacki: 1981, s. 654), čo sa dnes pri konceptualizácii verejnosti využíva. Podobne podľa **Herberta Blumera** je verejnosť základné a spontánne zoskupenie, ktoré sa od masy líši tým, že reaguje na problém, angažuje sa v diskusii a býva rozdelené v názoroch. Masu tvoria anonymní jednotlivci, medzi nimi takmer neexistuje interakcia a je ťažšie ju mobilizovať.

Pri konceptualizácii verejného rozmeru nášho života podstatným spôsobom prispel **Ferdinand Tönnies** ucelenou teóriou verejnej mienky. Chápal ju ako formu spoločenskej vôle. Kým v *Gemeinschaft* kontrolu zabezpečuje obyčaj a tradícia (i náboženská), v *Gesellschaft* ju vykonáva verejná mienka (Kürwille – reflexívna vôľa). V diele *Kritik der öffentlichen Meinung* (1922) – ako na to poukazuje Rendlová – vymedzil tri formy mienky verejnosti, ktoré sa v anglických prekladoch presne nezachováva. Sú to:

- Prvou formou je *zverejnená mienka* (öffentliche Meinung, published opinion), keď ide o zverejnené názory jednotlivcov adresované príjemcom, pričom sa nemusia zhodovať s ich osobným presvedčením. Ide o súhrn všetkých prejavov mentálneho života spoločnosti a býva veľmi rôznorodé. Je to paralela s informáciami získavanými v prieskumoch verejnej mienky.
- Druhou formou je *verejná mienka* (eine öffentliche Meinung, public opinion), ktorá vzniká vtedy, ak sa mení na väčšinový názor, teda vyjadruje zjednotenie rôznorodých názorov a je prechodným štádiom k tretej forme.
- Tú predstavuje *mienka verejnosti* (die öffentliche Meinung, opinion of the public). To je čisto teoretický koncept, ako výraz spoločenskej vôle, ktorej subjektom je verejnosť, ako sociálny útvar prechodného trvania, podobne ako masa alebo dav (Rendlová, 2002, s. 15).

Obe línie myšlienkovvej tradície konceptualizácie „verejného“ zvláštnym spôsobom uzatvára spis filozofa pragmatizmu **Johna Deweya** *The Public and its Problems* (1927). Ako východisko zvolil analýzu činností a jej dôsledkov, ktorá ústi do dôsledkov dvojakého druhu. Prvú kategóriu predstavujú tie dôsledky, ktoré ovplyvňujú život osôb, priamo na nej zainteresovaných. Druhou kategóriou sú také dôsledky činnosti, ktoré ovplyvňujú aj ďalšie osoby, ktoré priamo v nej nie sú zainteresované. A práve v tom videl jadro rozlišovania

medzi „súkromným“ a „verejným“ (Dewey, 2001, s. 54). Napríklad, ak dôsledky konania dvoch osôb (nech už si navzájom pomáhajú alebo ubližujú) sa nedotknú nikoho tretieho, odohráva sa to v súkromnej sfére. Keď dôsledky ich interakcie dopadajú aj na okruh nezainteresovaných – to je už verejná záležitosť. Verejnosť potom tvoria ľudia, ktorí cítia potrebu na to reagovať.

Táto koncepcia verejnosti je zaujímavá z dvoch príčin: po prvé, Dewey ju domyslel až do nevyhnutnosti poveriť verejne činné osoby, aby také dôsledky regulovali. Odtiaľ vedie myšlienková niť až k budovaniu politického štátu, čím sa odlišil od ostatných teoretikov, ktorí vždy videli verejnosť v protiklade k štátu a politickej moci. Po druhé, ním nastolené rozlíšenie problémových situácií implikuje otázku: kedy a akým spôsobom nadobúdajú vzťahy medzi konajúcimi a „dotknutými“ v každodennom živote spoločenstva atribút politickej? Tým Dewey otvoril významnú kapitolu pre skúmanie účasti verejnosti na politickom procese. Ešte na okraj jeho tvorby poznamenáme: Dewey sám pripustil, že nastáva „úpadok“ verejnosti, či už pod vplyvom komercializovaných médií alebo politických strán. Napísal: „Verejnosť je natoľko zmätená a v takom úpadku, že dokonca ani nevie používať orgány, ktorými by mala sprostredkovať politickú činnosť a správu štátu“ (Dewey, 2001, s. 135).

Obe opisované tradície konceptualizácie verejného rozmeru života ukazujú jeho prínos pre demokratizáciu spravovania moci v praxi, ale zároveň vyznačujú i jeho riziká. Obe však zapadli prachom zoči-voči náporu volebného priemyslu (sondáže agentúr) a nového odboru – „public relations“, ktorý ignoroval klasické teórie. V dôsledku toho sa v priebehu 20. – 30. rokov 20. storočia vytrácal teoretický záujem o verejnosť ako *subjekt* a verejná mienka už nebola chápaná ako sociálny proces odohrávajúci sa v podobe skupinových interakcií, ale ako prieskumami merateľná kvantita. Do zabudnutia prepadla kritická funkcia verejnej mienky, všetka pozornosť sa sústredila na otázky jej tvorby, prejavov a metód skúmania. V poňatí verejnej mienky teda nastal posun od „substantívneho“ chápania k „adjektívnemu“, teda bez verejnosti ako jej srdca a mozgu (Splichal, 2012, s. 73).

Renesancia teoretických analýz v druhej polovici 20. Storočia

Až koncom 50. rokov došlo k návratu spoločenskej teórie k problému verejnosti. Najznámejšia je reflexia **Wrighta Millsa**, ktorý v diele *Mocenská elita* (1956) znova uvažoval o verejnosti ako o hnacom motore demokratickej moci. Konštatoval však, že jej hlavný znak – verejná diskusia ako proces tvorby verejnej moci ľudu – je v štádiu úpadku v dôsledku premeny spoločnosti na masovú a ovládanú elitou prostredníctvom informačných médií. Písal o pluralite verejností a konštatoval, že v podmienkach masovosti: 1/ ľudia podstatne menej mienku vyjadrujú ako prijímajú; 2/ prostriedky hromadnej informácie sú

organizované tak, že je nemožné, aby jednotliviec mohol účinne reagovať; 3/ realizácia akcií verejnosti je pod kontrolou úradov; 4/ inštitúcie neposkytujú mase autonómiu, ale naopak ju obmedzujú, aby sa nemohla vyvinúť potrebná diskusia (Mills, 1966, s. 361).

V roku 1958 vyšlo v USA dielo **Hannah Arendtovej** s názvom *The Human Condition*⁶. V tejto skvelej štúdií ako prvá z moderných filozofov oprášila zanedbávaný pojem verejnosti, aby tak rehabilitovala politiku ako autentickú sféru plurality, slobody a rovnosti. Jej koncepcia verejnosti sa stala najdôležitejším zdrojom inšpirácie pre J. Habermasa (Gümplová, 2008, s. 1042) a takým impulzom ostáva aj pre naše súčasné uvažovanie. Návrat k prameňom starogréckej filozofie, ktoré prenikavo analyzovala, jej umožnil poukázať na antickú skúsenosť *politickosti*, keď sa zrodila na verejnom fóre v polis, ako na tie časy nový rozmer ľudskej kondície (ľudskej podmienenosti). Vyzdvihovala špecifiku vzájomného kreatívneho pôsobenia odlišných jednotlivcov v pluralite – ktoré odlišila tak od práce, ako aj od zhotovovania vecí – čím konštituuje spoločne zdieľanú verejnú sféru. Pri tejto aktivite sa hľadá porozumenie a zhoda o veciach spoločného záujmu, ergo politická starosť o to, čo bude. A zároveň sa tým vytvára potenciál moci, ktorá prináleží celku, a tiež všetkým participujúcim. Arendtová pre verejný priestor postulovala požiadavku autonómie, čo sa v modernej spoločnosti už nedá dosiahnuť, a preto ju kritizovala. V praktickej histórii aj v ľudskom myslení sa podľa autorky tento rozmer ľudskej kondície vytratil a ostro kontrastuje s modernou situáciou, keď súčasníci sú pohltení privátnou sférou života.

Zásadný prelom v novodobom poznávaní problematiky verejného rozmeru života prinieslo vydanie jedinečného diela **Jürgena Habermasa** *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1962) s podtitulom *Untersuchungen zu einer Kategorie der Bürgerlichen Gesellschaft*. Už z porovnania názvov publikácie v prekladoch⁷ vidieť, že nastala nová (už druhá v poradí) vlna úpadku koncepcie verejnosti ako subjektu, keď tento kľúčový pojem nadhlo zmizol z vedeckých časopisov. Problém nespočíva len v tom – ako uvádza Splichal – že nemecký koncept *Öffentlichkeit* nemá v angličtine presný ekvivalent. Tradičný anglický pojem *the public* je omnoho užší ako jeho nemecký „náprotivok“ – *Öffentlichkeit*. Nielenže oba výrazy nie sú synonymické, keďže verejnosť je len jedným z významov pojmu *Öffentlichkeit*, ale nemecký pojem zastupuje celý

---

⁶ Český preklad pod názvom *Vita aktiva neboli o činném životě* vzišiel z nemeckej autorsky rozšírenej verzie oproti anglickému vydaniu v roku 2009.

⁷ V anglickom preklade vydané r. 1989 pod názvom *The Structural Transformation of the Public Sphere: an Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. V poľskom preklade pod názvom *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej* 2008 a v českom *Strukturální přeměna veřejnosti. Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti* v roku 2000. Český preklad už zohľadňuje spomenuté skreslenia, poľský doposiaľ nie.

rad odlišných koncepcií, pre ktoré angličtina používa rôzne iné pojmy (Splichal, 2012, s. 66). Problém bol aj v upätosti akademického diskurzu na kontroverzne chápaný pojem „verejná sféra“, keď vedci rýchlo podľahli nobilese módnemu pojmu pochopeného ako priestor, čím sa spáchal nevinný podvod na klasickej poňatí verejnosti ako kolektivity, kultivovaného počas dvoch storočí⁸. Veci sa urovnali až celkom nedávno, ako uvádza S. Splichal s odvolaním sa na B. Petersa, ktorý *expressis verbis* napísal, že klasická demokraticko-teoretická koncepcia (politická) verejnosti (*Öffentlichkeit*) v sebe zahŕňa dva významy – tak spoločenskej „sféry“ ako i „kolektivity“ (Splichal, 2012, s. 66).

Nepochybnou zásluhou J. Habermasa je najmä to, ako detailne preskúmal vzostup a úpadok historicky špecifickej formy verejnosti, ktorú striedavo nazýval „občianskou“ či „meštianskou“. V jeho koncepcii kľúčovú rolu hralo diskusné fórum, kde súkromné osoby otvorene debatujú o „verejných záležitostiach“⁹. Habermas koncepciu *Öffentlichkeit* však založil na predpokladoch až neskôr rozpracovaných v teórii komunikatívneho konania. Tá vychádza z presvedčenia, že životný proces súčasnej spoločnosti sa podľa neho organizuje *konsenzuálne* v nepretržitej jazykovej komunikácii. Preto stanovil podmienky platnosti nerušenej komunikácie: zrozumiteľnosť, pravdivosť, správnosť a vierohodnosť (úprimnosť) rečových aktov. Verejnosť takto predstavuje fórum vymedzené pre určitý typ diskurzívnych interakcií. Toto proceduralistické poňatie verejnosti je mu najviac vytykávané, lebo nestačí odstraňovať iba formálne prekážky dorozumenia sa ľudí, ale aj ich reálne šance zúčastniť sa verejnej debaty (sociálne rozdiely), rešpektovať reálnu pluralitu komunikačných prejavov, ku ktorým patria i „nerozumné“ prípady.

Habermas sa pokúsil vykresliť normatívny model modernej verejnosti, sám však dospel k záveru, že na konci 20. storočia došlo k diverzifikácii liberálne nastavenej verejnosti. A nielen to, v podmienkach masovej demokracie s účasťou menej vzdelaných vrstiev, rámcovanej expanziou prostriedkov hromadnej komunikácie a reklamných služieb, už nie je uskutočniteľná autonómna

---

⁸ Habermas v príspevku publikovanom o 30 rokov neskôr *Further Reflections on the public Spere* – v zborníku *Habermas and the Public Spere* (1992): edited by C. Calhoun, Cambridge: MIT Press, 421-461) povedľa pojmu verejnosť vo význame sociálnej kolektivity vymedzuje „verejnú sféru“, ktorú definuje ako „všetchny také podmienky komunikácie, za ktorých môže vzniknúť diskursívny vytváraní mínění a vůle ve veřejnosti, tvořené občany státu“ Citujem za (Rendlová – Lebeda, 2002, s. 11).

⁹ Verejné pritom znamená – ako uvádza N. Fraser – 1) vzťahujúce sa ku štátu; 2) prístupné všetkým; 3) týkajúce sa všetkých; 4) vzťahujúce sa k všeobecnému dobru a k zdieľanému záujmu. Každý bod je v protiklade k „privátnemu“: 5) vzťahujúce sa k súkromnému vlastníctvu v trhovej ekonomike a 6) vzťahujúce sa k intímnemu domácnemu či osobnému životu (vrátane sexuality) (Fraser, 2007, s. 101).

verejnosť a novej situácii nezodpovedá ani jej liberálny model. Verejnosť totiž po nástupe komerčných masmédií, ktoré ju vlastne komodifikujú, stratila svoju výlučnosť, navyše sa dostala pod kontrolu ekonomickej a politickej moci. Takýto stav Habermas zhodnotil ako *refeudalizáciu* súčasnej spoločnosti (Habermas, 2000, s. 231-252).

Habermas na túto situáciu reagoval novými teoretickými riešeniami¹⁰, tie vychádzajú z hľadania vhodnej odpovede na krízu spoločensko-mocenských pomerov v krajinách liberálnej demokracie. Ich občania sú stále viac objektom manipulácie, treba hľadať cestu, aby sa emancipovali od spoločenského nátlaku. Východisko našiel v myšlienke neporušenej a nikým neovládanej komunikácie, ktorá je vyjadrením svojprávnosti ľudského druhu. Netreba tu vniknúť do detailov jeho riešenia. Habermas verí, že racionalita západnej civilizácie – výmena argumentov – zabezpečí koordináciu ľudí a rozumné zjednotenie v problémových situáciách. A to je jedno z problematických miest jeho koncepcie: kritici mu vytýkajú, že o súlade kooperujúcich ľudí čoraz viac rozhodujú vonkajšie vplyvy, úplne nezávislé na ich vzájomnej komunikácii (Šubrt – Balon, 2010, s. 149), ako je napr. pôsobenie neviditeľnej ruky trhu, demografických procesov, prírodných udalostí a pod. Napriek kritike zo všetkých strán Habermas privilil iba na niekoľko korektúr svojho poňatia, ale nikdy ho celkom neopustil – tvrdí N. Fraser (Fraser, 2007, s. 63).

Organickou súčasťou Habermasovej sociológie je dvojstupňový model spoločnosti. Na to používa pojmy *životný svet* („Lebenswelt“) a *system* s odôvodnením, že v tradičných spoločnostiach nemalo význam ich rozlišovať, ale v evolučnom procese sa integrované referenčné konanie spojilo do ohraničených okruhov konania a zároveň sa tým osamostatnilo voči životnému svetu. System a životný svet sa vnútorne diferencovali tak, ako rástla komplexita jedného a racionalita druhého. A tým sa zároveň diferencovali od seba

---

¹⁰ Habermasovo dielo *Strukturwandel der Öffentlichkeit* mu prinieslo mimoriadny ohlas, ktorý ešte vzrástol po vydaní *Theorie des kommunikativen Handelns* (1981). Vyznačujú sa vnútornou nadväznosťou, obe pôsobili inšpiratívne, ale vyvolali aj rozsiahly kritický ohlas. Doteraz vyšlo niekoľko knižných publikácií a stovky štúdií vo vedeckých časopisoch, ktoré polemizujú s jeho koncepciou *Öffentlichkeit* a tiež s filozofickou teóriou komunikatívneho konania. Spomeniem aspoň najvýznamnejšie knižné publikácie a zborníky zamerané na tému verejnosti: Hölscher, L. (1979) *Öffentlichkeit und Geheimnis. Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung zur Entstehung der Öffentlichkeit in der frühen Neuzeit*. Stuttgart: Klett-Cotta; Habermas and the Public Sphere (1993), Edited by Craig Calhoun, The MIT Press Cambridge (s príspevkom J. Habermasa); Peters, B. (2007) *Der Sinn von Öffentlichkeit*. Edited By H. Wessler, with an introduction by J. Habermas. Frankfurt: Suhrkamp; *The idea of the public sphere. A reader*. (2010) Ed. By Jostein Grisdud et al. Lanham, MD: Lexington a ďalšie.

navzájom. Napriek tomu systém a životný svet zostávajú na sebe obojstranne závislými. Habermasova dialektika „umožnila vysloviť hypotézu, že systém a životný svet, a tým taktiež systémová a sociálna interakcia sa môžu dostávať do vzájomného konfliktu, napr. keď peniaze ako mechanizmus integrácie presahujú do životného sveta a tu blokujú mechanizmus dorozumenia“ (Šubrt, 2011, s. 55). Preto Habermas hovorí o „kolonizácii“ životného sveta systémom. V takej situácii potom môže dôjsť k tomu, že postihnutí jednotlivci odoberú subsystému legitimitu, vzdajú sa svojej ochoty na kooperáciu a sformujú sa na odpor voči tejto kolonizácii (tamže). „Protí systémovo integratívne mu médiu moci a peňazí je však treba obrátiť sociálne integrujúcu silu solidarity autonómnej verejnosti“ (Müller, 1989, s. 56), v rámci ktorej sa uplatní *komunikatívna racionalita*. A práve v tejto súvislosti kritika (Mouffe, 2005, s. 83) oprávnené Habermasovi vyčíta spoliehanie sa na čosi domnele univerzálne, na referenčnú veličinu situovanú mimo dosahu politiky, teda ide o pokúšenie stabilizovať ľudské záležitosti zavedením nepolitického poriadku. Ďalší kritici jeho koncepciu považujú za prekonanú, lebo neodráža prevratné zmeny postmodernej spoločnosti a nové (najmä technologické) možnosti konštituovania verejnosti pod vplyvom internetu a jej efektívnu mobilizáciu prostredníctvom sociálnych sietí. Napriek tomu Habermas svojim dielom nepochybne prispel početnými inšpiráciami pre bádateľskú prácu nasledovníkov.

Literárne založený americký sociológ a kritik habermasovskej spoločnosti nazývajúcej v komunikatívnej „pohode“ **Richard Sennett** v obširnom diele *The Fall of Public Man* (1974) analyzoval premeny vzťahu verejnej a súkromnej sféry v zornom uhle osobnostnej výbavy ľudí Západu. Využíval analógiu medzi súčasnou modernou a antickou spoločnosťou po smrti cisára Augusta. Ľudia modernej doby unikajú zo sféry verejného života podobne ako vtedajší Rimania. „Eróziu verejnej sféry života“ tentoraz pripisuje kurzu rozvoja industriálneho kapitalizmu nastúpeného v 19. storočí. Okrem rozmachu neosobných vzťahov v jeho gigantických organizáciách, nahrádzaniu trhov plných života obchodnými domami, úbytku priestranstiev verejného kontaktu obyvateľov miest, deštruktívne pôsobila aj rozmáhajúca sa mentalita obohacovania, hromadenie majetku a ziskov. To posilnilo rast egocentrického individualizmu, ktorý vedie k ľahostajnosti k iným a uzatváraniu sa do svojich rodín či skupín intímneho charakteru. Podľa Sennetta sa rozvinula choroba narcizmu a tyrania intimity. Takáto privatizácia života vyústila do vyprofilovania dvoch typov osobností. Prvý typ predstavujú profesionálni organizátori verejného života, ktorí ovládli verejnú sféru, využívajúc pritom špeciálne vzdelanie a umenie manipulácie pasívnej masy. Tú predstavuje typ osobnosti diváka: ide o ľudí pasívnych vo verejnom živote, ktorý za jeho poruchy vinia „organizátorov“, namiesto toho, aby sa sami verejne angažovali. Sennett videl východisko z tohto stavu v rozbití veľkých štruktúr, ich parcelácii a v decentralizácii moci,

aby sa tým uvoľnili hamované činitele individuálneho rozvoja. Chcel dať priechod na prejavenie individuálnych rozdielov, život v konfliktoch a zápasoch. Skupiny, aké vzniknú pod ich vplyvom, by mohli obrodíť vyhasínajúci verejný život, čo je vlastne utopisticko-anarchistický program obnovy.

Nemožno obísť ani dielo sociálneho psychológa **Sergea Moscoviciho**, najmä knihu *The Age of the Crowd: A Historical Treatise on Mass Psychology* (1985). V nej, nadväzujúc na učenie Le Bona o davoch, doložil tézu o účinkoch silného vplyvu názorových menšín na majoritu. Tým vyvážil prevládajúce jednostranné tvrdenia o zhubnom vplyve verejnej mienky na myslenie ľudí, tradované od čias A. de Tocquevilla, W. Lippmanna a iných. Skúmal tiež vplyv médií na verejnosť. Bol priekopníkom skúmania myšlienok v spoločenskom kontexte, jemu sa pripisuje autorstvo tzv. sociálnych reprezentácií ako systému zdieľaných presvedčení a získaných poznatkov (Marková, 2007, s. 218-219), čo možno využiť pri štúdiu verejnosti.

V závere 70-tych rokov, keď sa rozpadla predstava spoločnosti ako reifikovaného systému (funkcionalizmus, štrukturalizmus), hľadal sa nový typ sociálna, zrodený pod vplyvom modernity (Martuccelli, 2008, s. 398). Vtedy sa vo Francúzsku objavila výzva návratu k subjektu a kolektívnemu konaniu. Zosobnil ju **Alain Touraine** prácou *Le Retour de l'acteur* (1984). Vychádzal z toho, že spoločnosť nie je pasívnym výsledkom pôsobenia nemenných zákonov historického vývoja (evolucionisti, historici, teoretici pokroku), nemá žiadny konečný tvar, ale sama sa utvára prostredníctvom skupinových aktérov. Proti sociologickému determinizmu a diktatúre štruktúr spoločnosti Touraine vyzdvihoval aktéra, ako reálny čínorodý subjekt verejného diania. Pre postindustriálne štádium za takého aktéra autor považoval sociálne hnutia. Sú iniciátormi nových životných štýlov a produkujú alternatívy vývoja voči etablovaným štruktúram. Rozhodujú, čo bude verejné, čo má zostať súkromné (hnutie feministiek presadilo, že násilie v rodinách už nie je považované za súkromnú vec). Pre konceptualizáciu verejnosti je inšpiráciou jeho zdôvodnenie návratu k subjektu.

Čas hlbokých zmien, dôvod na prehodnocovanie

Záverečné decénium uplynulého storočia poznamenal proces zrýchlenej globalizácie, čo sa prejavilo v rozvoji dopravy, informačných technológií a ďalších inovácií vedúcich k rastu a zrýchleniu mobility svetového kapitálu a obyvateľstva. Obrazne povedané, svet sa zmenšil a operačný čas sa skrátil. Naplno sa prejavil outsourcing, ktorý poskytuje konkurenčnú výhodu, posilnila sa pozícia transnacionálnych korporácií. Inovačná revolúcia v súbehu s liberalizačnými a deregulačnými opatreniami vyvolala expanziu ekonomických aktivít a v nebývalom rozsahu prekročili hranice národných štátov. Zároveň sa vystupňovala globálna konkurencia – hyperkonkurencia. Stali sme sa svedkami

kvalitatívnych zmien tak ekonomiky, ako aj homogenizačných trendov v kultúre, výrazne pokročila diferenciácia životného štýlu. Tradičné triedne konflikty sú nahrádzané zápasom sociálnych skupín, na ktoré uvedené zmeny najviac dopadajú: mladí ľudia, prist'ahovalci, ženy, nízko kvalifikovaná časť populácie a marginalizované menšiny, uchádzajúce sa o uznanie. Pri ich riešení rovnako bezprizorná ako politika uplynulých desaťročí zostala aj spoločenská veda. Preto riešenie súčasných problémov sa nezaobíde bez pokusov nanovo premyslieť základné pojmy, ako napríklad *spravodlivosť*, *verejnoscť*, *pluralita*, *občianska spoločnosť*, *prehĺbenie demokracie* a ďalšie.

Dnes už môžeme zaznamenať, že pod vplyvom globalizačných procesov a kumulácie skúseností sociálnych hnutí už počas 90. rokov a na prelome storočí, dochádza k pokusom spochybnit' ustálené myšlienkové konvencie predošlého obdobia a vniest' nové impulzy. Ako prvú z nich uvedieme predstaviteľku kritickéj teórie N. Fraser, ktorá sa pokúsila vniest' myšlienkové inovácie do vzťahu „privátne/verejnoscť“.

Po prvé, odôvodnila, že cesta presadzovania miesta a úlohy verejnosti v demokratickom usporiadaní je správna a nevyhnutná (Fraser, 2007, s. 62). Zároveň však po kritickéj analýze Habermasom prijatých myšlienkových predpokladov zistila, že jeho chápanie verejnosti, resp. verejnej sféry, zostáva meštianske a „nie je vhodné pre kritiku medzi reálnej demokracie v spoločnostiach neskorého kapitalizmu“ (tamže, s. 109). Habermasov koncept v konečnom dôsledku nepripúšťa verejnosti silnejší mandát než komunikatívne utváranie verejnej mienky, ktorej stúpeni liberalizmu vždy „vytvárajú aurou nezávislosti, autonómie a legitimacy“ (tamže, s. 105).

Po druhé, inšpirovaná úspechmi feministického hnutia, prehodnotila chápanie opozície medzi privátnym a verejným rozmerom ľudského života. Neodmietla rozlíšenie oboch stránok života súčasnej spoločnosti, ale zavrhlá zaužívané **protipostavenie** oboch v podobe navzájom sa vylučujúcich sfér života. Naopak, treba akceptovať (na rozdiel od H. Arendt) ich vzájomné prelínanie a odhaľovať ideologické zneužívanie tejto myšlienkového schémy ako nepriepustnej polarity. Pre našu súčasnosť platia v tejto otázke dve zásady: 1) Žiadne inštitúcie alebo praktiky nesmú byť a priori vylúčené ako predmet verejnej rozpravy a verejného sebvýjadrenia. Napríklad domáce násilie nie je len vecou inštitúcie rodiny, alebo, investovanie developerov nie je len vecou ich podnikateľských práv. 2) Žiadne osoby, aktivity alebo aspekty života ľudí nesmú byť vykázané výlučne do sféry súkromia (napr. otázka práv sexuálnych menšín).

Po tretie, Fraser najprv nastolila požiadavku **participačnej parity**, keď verejnoscť naráža na neformálne prekážky a ktoré pretrvávajú aj potom, čo úrady a zákony priznali každému právo zúčastniť sa verejného života rovnako ako iní. Z arzenálu jej argumentácie vyberáme:

- V doterajšej praxi dochádza k *ideologickému obmedzovaniu* „verejného“, keď niektoré záležitosti osobnej, rodinnej alebo ekonomickej povahy sú vylučované z verejnej rozpravy a dohľadu. Argumentuje sa pritom, že ide o výsostne intímne problémy, alebo sú vraj vecou neosobných zákonov trhu, resp. vlastníckych práv. Takéto stanovisko – spravidla vydávané za oficiálne – hovorí o nich ako o rýdzo odborných či technických otázkach, ktoré majú mať na starosti manažéri a experti. Stávajú sa vecou uzavretých diskusných fór a bývajú chránené pred debatami a spormi širokej verejnosti. Príklady z našej domácej reality: spor o zonáciu Tatier, uzatváranie sa justície pred verejnou kontrolou, odmietanie sexuálnej výchovy na školách, kauza Bezák, keď cirkev obchádza jeho základné ľudské právo – hovoriť a byť vypočutý.
- Fraser na rozdiel od Habermasa spochybňuje liberálnu ideu jednotnej občianskej verejnosti ako žiaduceho stavu (keď sa uplatňuje falošné „my“). Vystupuje proti ignorovaniu parciálnych ohnisk verejnej rozpravy, aké vyrastajú z potrieb života skupín s rôznym spoločenským statusom. Jej názor vychádza z faktu ekonomických, sociálnych a kultúrnych nerovností, a preto zaviedla rozlišovanie tzv. *silnej a slabej verejnosti*. Na faktoch dokázala, že verejná rozprava sa spravidla stáča v prospech „silných“ verejností (v USA biela väčšina, v multietnických štátoch väčšinový národ, inde štátom preferované náboženstvo a pod). Takto fakticky dochádza k vylučovaniu¹¹ „slabých“ verejností, čo sú spravidla menšiny rôzneho typu. V účinkovaní verejnosti sa tak nenáležite reprodukuje vzťah podriadenosti a nadriadenosti. Fraser tvrdí, že pre fungovanie autentického diskusného fóra v demokratickom prostredí nepostačuje formálna rovnosť, aj keď je garantovaná zákonmi a ústavou.
- Fraser upozornila, že sa manipuluje aj v otázke *vzťahu súkromného a verejného záujmu*. Pripomenula, že pre určenie spoločného záujmu nejestvujú žiadne vopred dané a pre všetky situácie platné kritériá. Až samotný priebeh sporov vo verejnej rozprave určí, čo sa vecou verejného záujmu stane a čo nie. Demokratická publicita vyžaduje záruku, že bude vypočutý aj súkromný záujem, hoci je v menšinovom postavení. Musí dostať príležitosť presvedčať ostatných vlastnými argumentmi. V praxi bývame svedkami, keď pojmy súkromné – verejné slúžia skôr ako rétorické nálepky odlišných záujmov a názorov, aby ich tak pozbavili legitimity (označovať čosi za populistické, rovnostárske, protislovenské).
Po štvrté, N. Fraser spolematizovala myšlienkový rámec **vestfálskeho typu pomerov**, v kontexte ktorého sa doposiaľ uvažovalo o verejnosti. Podrobila kritickej analýze nielen Habermasovu konceptualizáciu, ale aj jeho

¹¹ S problémom „vylučovania“ sme sa stretli aj v antickom modeli verejného života.

kritikov, ba dokonca aj svoju koncepciu¹², ktorú sme tu reprodukovali. Vyvodila závery zo skutočností, aké priniesla zrýchlená globalizácia: „v podmienkach globálnych závislostí verejnosť viazaná rámcom národného štátu už nie je korelatívna so suverénnou mocou nadnárodného charakteru“ (Fraser, 2007, s. 114). Pripomeniem, že Habermas koncipoval verejnosť z pozície špecifického politického projektu: zvýšiť účinnosť demokracie v rámci suverénneho teritoriálneho – spravidla národného – štátu cestou sformovania verejnej mienky schopnej mobilizovať vôľu občanov na politickú silu pri presadzovaní záujmov verejnosti voči súkromnej ekonomickej moci a etablovaným byrokratickým záujmom. Predpokladal, že verejná mienka je adresovaná vestfálskemu štátu a ohniskom záujmu verejnosti je národná ekonomika regulovaná národným štátom. Globalizácia radikálne zmenila mocenské pole: národný štát už nie je v stave garantovať dopady ekonomických procesov na podmienky života svojich občanov. Sproblematizovaná je aj jeho suverenita, ktorá čoraz viac funguje na základe modelu disagregovanej suverenity¹³.

V novej historickej konštelácii – Fraser ju označila ako postvestfálsku éru – podmienky určujú globálne sily, korporácie a finančné centrá, na ktoré národný štát nemá dosah. Navyše sú ťažko identifikovateľné a zväčša nie sú viazané na žiadne teritórium. Verejnosť stratila šancu zbaviť legitimity štruktúry moci, keď sú svojvoľné. Zmenili sa aj podmienky verejnej komunikácie, ktoré už neumožňujú verejnosti, situovanej v národnom štáte, vstupovať do verejnej rozpravy ako rovný s rovným. Ani fenomén občianstva už nie je garantom, hoci bolo doteraz pilierom vynucovania zodpovednosti mocenských štruktúr voči ľudu. Naopak, samé sa komplikuje tým, že ľudia prijímajú dvojité i trojité občianstvo, navyše zmohtnuli procesy migrácie obyvateľstva.

N. Fraser sa vyjadruje aj k módnemu vlnu odvolávania sa na globálnu či transnacionálnu verejnosť. Voči takým pokusom filozofka stavia *kritériá normatívnej legitimity a politickej účinnosti účinkovania verejnosti*, podľa ktorých ich možno falzifikovať. Ak aj verejná mienka prekračuje vestfálsky rámec, je namieste otázka: kto sú účastníci verejnej rozpravy, keď rozptýlení po svete účastníci diskusie netvorí žiadny démos a nie sú súčasťou celosvetovej politickej pospolitosti, lebo tá nie je zatiaľ etablovaná? Ako sa realizuje jej kritická funkcia, koho a ako volajú k zodpovednosti v anonymných globálnych pomeroch, pokiaľ nejstávajú celosvetové orgány moci? Ako vyjadriť verejný záujem v hybridných podmienkach života ľudí na planéte? Na koho sa obracať,

---

¹² Ide o jej kapitolu Fraser, N. 1991. *Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critic of Actually Existing Democracy*. In: Calhoun, C. (ed.) *Habermas and the public sphere*, Cambridge MA: MIT Press.

¹³ Prikladom je delenie kompetencií v rámci Európskej únie medzi jej orgánmi a členskými štátmi, kde neutícha spor o zachovanie čo najväčšej miery ich suverenity.

keď suverénny teritoriálny štát nahradila amorfná zmes verejných a súkromných transnacionálnych mocí?

V zmenenej situácii treba hľadať nové riešenia – teoretické i praktické pre návrat verejnosti do života so všetkými jej atribútmi. N. Fraser vidí jedínú cestu ako zachrániť kritickú funkciu publicity v postvestfálskej situácii, keď sa po novom pokúsime premyslieť otázky legitimacy (aby bola zachovaná participatívna parita) a politickej účinnosti verejnosti, aby ju bolo možné zmobilizovať do podoby politickej sily. Sama len stručne naznačila oporné body pre také uvažovanie.

V otázke **legitimity verejnosti** treba vychádzať z princípu „všetkých dotknutých“ – bez ohľadu na ich občianstvo – rozhodnutiami mocenských štruktúr. To, že isté „skupiny ľudí sú spoločenmi verejnosti, nezávisí od ich spoločného občianstva, ale od ich spoločného zapojenia v komplexe štruktúr a/alebo inštitúcií, ktoré ovplyvňujú ich život“ (tamže, s. 144). Kde takéto štruktúry presahujú hranice štátu, musia jestvovať transnacionálne verejnosti. Ak nie sú, nemôže byť verejná mienka považovaná za legitímnu.

V **otáčke politickej účinnosti** Fraser navrhuje dve normatívne podmienky. Prvou je podmienka *prevodu*. To znamená, že diskurzívne sformovaná moc verejnosti musí byť prevoditeľná na záväzné zákony a potom na administratívnu moc. Druhú nazvala podmienkou *kapacity*, pričom má na mysli spôsobilosť verejnej moci konkrétne realizovať zámery verejnosti, a to tak negatívne – udrží na uzde formy súkromnej moci, ako aj pozitívne – že organizuje spoločný život v súlade s jej práním.

N. Fraser – podobne ako iní súčasní autori – považuje vitálnu verejnosť za existenčnú podmienku udržania a rozvoja demokracie. Nerobí to zo zdvorilosti k veľkej historickej téme, ale z reálnych obáv o jej budúcnosť, lebo v posledných desaťročiach treba čeliť spomenutej tendencii, keď určité záležitosti verejného významu sú vytláčané mimo rámec verejnej rozpravy. Tento manéver býva označovaný ako *depolitizácia* a znamená „proces, v ktorom sa na formovaní a prijímaní rozhodnutí, ktoré majú priamy či nepriamy dopad na celú spoločnosť, stále väčšou mierou podieľa len a jedine mocenská elita. Tak, ako sa pred väčšinou občanov uzatvára priestor rozhodovania, je pre väčšinu stále ťažšie tento proces zvrátiť legálnymi postupmi“ (Hauser, 2010, s. 105). Občania pociťujú rozpor medzi ideálom demokracie a obmedzovaním suverenity ľudu, redukovanvej na volebný akt. V akorde depolitizácie¹⁴ zaznievajú otázky: Prečo by mali občania rozhodovať o dôležitých otázkach, keď nie sú

---

¹⁴ Depolitizácia resp. postpolitika má rôzne konkrétne podoby: normalizácia, ekonomizácia, esencializácia, individualizácia, expertizácia, moralizácia a dekontextualizácia. Podrobne ich rozoberajú P. Barša, O. Slačálek a T. Stöckelová v stati Od roztržky k sporu. In: Kritika depolitizovaného rozumu: úvahy (nejen) o nové normalizaci. Bělohradský, V. (et al.). Všeň: Grimmus.

odborníkmi, nemajú zodpovednosť a myslia len na seba a konzum? Nebudú lepšie rozhodovať experti, profesionálni politici a vplyvné kruhy (médiá)? Cieľom depolitizácie je uspať verejnosť a servírovať jej do pozornosti také problémy, na ktoré nemá faktický dosah, lebo ich riešenie závisí len od mocenských štruktúr. Preto prišli do módy zástupné témy, ako je hrozba terorizmu, ohrozenie západnej civilizácie islamom, krajinami rozvíjajúcimi nukleárny program, ekonomická konkurencieschopnosť krajiny a pod., teda témy, pri ktorých je ľahšie dosiahnuť konsenzus. Depolitizácia tiež prináša opätovné – už tretie v histórii intelektuálnej reflexie – eliminovanie verejnosti z horizontu vedeckej pozornosti.

Podľa Fraser teóriu verejnosti treba zrekonštruovať, ba aj repolitizovať (Fraser, 2007, s. 117), pretože v novej situácii už pôsobia tendencie verejnosť vyradiť z hry pri rozhodovaní. Autorke treba priznať, že otvorila novú etapu konceptualizácie verejnosti/verejnej sféry. Ako filozofka vystihla mnohé jej súvislosti, charakteristiky, načrtla normatívne kritériá pre vnímané chápanie a hodnotenie verejnosti v realite súčasného sveta. Na druhej strane nedocenila pozitívny vplyv globalizácie, najmä technologický prínos pre oblasť komunikácie (v Egypte sa Facebook osvedčil ako nástroj mobilizácie verejnosti v roku 2011). Ak teda niečo chýba jej heuristickým návrhom, potom je to potreba sociologicky ich ozvláštniť a precizovať s použitím empirického materiálu.

V heuristickom uvažovaní o verejnosti jej sekundovala Iris Marion Young (americká filozofka politiky). Navrhla model zodpovednosti založenej na sociálnych vzťahoch, ktorý je koncipovaný už pre postvestfálsku éru. Každý aktér zúčastnený na globálnych procesoch výroby, distribúcie či využívania prírodných zdrojov by mal zdieľať zodpovednosť za dôsledky (zámerné či nezámerné) svojej činnosti (ba i nečinnosti) a pocítiť existenčný dopad, bez ohľadu, na ktorom konci sveta ich ľudia pocítia. Pomer privátneho a verejného musí byť nanovo definovaný tak, aby žiadny aktér globálnych procesov nebol zo zodpovednosti vylúčený (Young, 2008, s. 65-106). Pridala sa k autorom (Habermas, Elshtain, Wolin a iní), ktorí tvrdia, že súčasná podoba spoločenského života, presiaknutá konzumerizmom a sebeckým individualizmom, ústi do úpadku verejného života v krajinách západnej civilizácie.

Problematikou vzťahu „privátne – verejné“ sa zaoberá celý rad súčasných vedeckých autorít. Spomeniem amerického sociológa **Craiga Calhouna**, špecialistu na problematiku verejnej sféry a otázky účasti občanov v komunikačných procesoch, teda veciach, ktoré rozhodujú o budúcnosti demokracie. Na rozdiel od antickej tradície, také veci ako šťastie a úspech, on nepovažuje za veci verejné, ale privátne (Calhoun, 2011, s. 313).

Spomenúť treba aj tvorbu súčasných poľských filozofov **Szymona Wróbel**a a **Pawła Dybela**, autorov dvojknihy *Granice polityczności* (2008). Druhý

z nich podrobne analyzoval teoretické koncepcie rôznej proveniencie z hľadiska akceptácie vzťahu „privátne – verejné“. Konštatuje, že ich rozlišovanie v podmienkach dnešných spoločností, organizovaných v rámci štátu liberálnej demokracie, neprestáva byť aktuálne a niet dôvodu ho odmietat', ba naopak. No na rozdiel od čias vzniku novodobých štátov zhruba v 18. storočí (tie vzišli z tradície osvietenského racionalizmu) dnes sa tento vzťah zmenil, už nemá podobu ako v klasických doktrínach. Chápe sa dynamickejšie, hranice medzi privátnym a verejným sú priechodnejšie a pod vplyvom aktivít verejnosti sa ich obsah môže ďalej aktualizovať. Považuje ho za súčasť historicky vyvinutej nedeliteľnej spleti troch komplexov hodnôt európskej civilizačnej tradície. Sú to: a/ idea svetonázorovej neutrality štátu a na pluralite budovanej verejnej sféry; b/ idea tolerancie a otvorenosti k tomu, čo je iné; c/ spôsob rozhraničenia medzi privátnou a verejnou sférou. Dnes niet štátu, kde by niektorá z uvedených hodnôt v praktickom živote nenašla akceptáciu a „niet spoločnosti, kde by deľba na privátne a verejné v akejsi forme nefungovala“ (Dybel – Wróbel, 2008, s. 503). Inou vecou je, či sú všade navzájom tieto hodnoty skĺbené. Poukazuje na to, ako je pre rozvoj spoločnosti dôležité chrániť nielen verejnú, ale aj privátnu sféru, aby sa tvorivosť ľudí nestala obeťou systémových síl (byrokratických štruktúr štátu, korporácií alebo skorumpovaných elít).

Pokus o aktuálne terminologické riešenia

Uskutočnený prehľad koncepcií a stanovísk rôznych autorov nebol samoúčelný. Umožnil nám poznať, že táto problematika prechádzala rôznymi fázami vývoja, objavovali sa rôzne, až protichodné stanoviská k načrtnutým problémom a fakticky podnes pretrváva nejednoznačnosť používaných pojmov. Napokon, taký stav nie je typický len pre tematiku verejnú/privátne a netreba ho dramatizovať, ani pred ním rezignovať. Pre sociologické skúmanie – ak má ambíciu posunúť poznanie problémov v reálnom živote s ťahom na ich diagnostiku, alebo až k odhaleniu mechanizmov fungovania (aby tým pomohla spoločnosti poznať seba plastickejšie ako v rutinnom vnímaní) – je nevyhnutné urobiť voľbu pri operacionalizácii pojmov. Najvhodnejšie je preto prihliadať na celú genézu pojmoslovia a vziať si poučenie z vykonanej kritiky filozofických prístupov, aby sme sa vyhli prijatiu myšlienkových predpokladov, ktoré v súčasnosti už neobstoja.

Všetko nasvedčuje tomu, že to, čo tvorí „verejné“, je vysoko komplexný fenomén, jeden organický celok, pričom rôzne jeho aspekty si vyžadujú osobitné pojmové vymedzenia. V reáliách konkrétnej krajiny môžu byť niektoré stránky tohto celku nedostatočne rozvinuté. Môj návrh terminologických riešení by chcel rešpektovať ich vnútorné prerastanie a zároveň uprednostniť interpretácie viac zamerané na použitie v sociologickej analýze

s dôrazom na subjektovú stránku sociálnej reality, ako k tomu nabádajú najnovšie poznatky¹⁵. Dospel som k nemu vďaka osvojeniu si doterajších koncepcií a v otvorenej nadväznosti na podobné úsilie slovinského teoretika Slávka Splichala. Ten navrhol uvažovať o „univerze verejného“ (Splichal, s. 3 a nasl.), kde sa vyjavujú všetky jeho aspekty a jeho celistvosť zároveň.

1. Verejnosť (the public) predstavuje hlavne spontánnu *kolektivitu*, tvorenú formálne rovnými občanmi, či už vo forme dočasného zhromaždenia, alebo ako priestorovo rozptýlené ohniská diskurzívnych interakcií. Obe podoby vznikajú pri zvažovaní dôležitých a sporných záležitostí ich spoločného života. Podľa situácie priberajú povahu aktéra, ktorý vyjednáva alebo činmi si vynucuje prijateľné riešenia. Takto chápanú verejnosť možno dať do protikladu davu alebo masy, a to aj napriek tomu, že v jej konaní sú prítomné známky intuitívneho zmysľania, vášne, túžob i fantázie. Tieto črty súčasníkov pripomína aj M. Maffesoli, lebo bytostne patria k subjektu (Maffesoli, 2006, 112 a n). Určujúcim prvkom nie je len participácia v debatách a spoločných akciách, ale nutný je i pocit príslušnosti k nejakej verejnosti (dotknutí¹⁶ si utvárajú skupinovú identitu a vymedzujú sa voči iným). Najnovšie sa presadzuje mobilizácia verejnosti prostredníctvom sociálnych sietí na internete (viď protesty Anti-gorila). I keď Habermas píše o „publiku“ ako inštitúcii verejnosti a jeho historických premenách, dnes sa tento výraz používa celkom bez súvislosti s intenciou autora¹⁷.

2. *Verejná sféra* (public sphere) – to je komunikačne sprostredkovaná oblasť spoločenského života, ktorá predstavuje infraštruktúru pre sociálnu integráciu prostredníctvom výmeny názorov a sporov. Vnímame ju ako trh názorov, kde sa kryštalizuje spoločná mienka, alebo aj šancu, ako zvýšiť dôležitosť aktérov. Kým verejnosť predstavuje záujmovo orientovanú kolektivitu, verejná sféra je neutrálne prostredie, ktoré si vyžaduje inštitucionálne zabezpečenie

---

¹⁵ Viacerí autori ohlasujú trend návratu človeka a subjektovosti do centra sociologickej reflexie, a ten je spojený s prehodnocovaním ontologických východísk vnímania sociálnej reality. V širšej diskusii na danú tému presvedčivo vyznelo stanovisko P. Sztompku, ktorý zdôrazňuje tak subjektový, ako aj dynamický aspekt sociálnej reality (Sztompka, 2010, s. 202 a n).

¹⁶ V praktickom živote občania tematizujú problémy svojho života a posúvajú ich na prah viditeľnosti. Keď sa spoja a v ich vystúpení je obsiahnuté určité očakávanie tak od mocenských štruktúr, ako aj od ostatných členov svojho spoločenstva. Pod vplyvom zjednotenej akcie sa v ich radoch najprv formuje predstava MY (dotknutí) voči tým, čo dôsledkami svojho konania ovplyvňujú podmienky nášho života – teda tvoríme si predstavu akéhosi ONI.

¹⁷ V publicistike a hovorovej reči sa pojem verejnosť spája skôr s publikom (kultúra, šport, zábava), alebo kategóriou osôb, ako napr. laická verejnosť, čo nemá nič spoločné s prednosťami sociálneho aktéra pôsobiť na organizovanú moc a byť jej protiváhou.

(legislatívu, etické kódexy médií), ale tiež zázemie v podobe občianskych slobôd, kultúrnych tradícií a sociálnych vzorov. Nejestvujú žiadne špecifické normy, ani kompetencie, ktoré by obmedzovali prístup ľudí alebo otvorenosť verejnej sféry, každé obmedzovanie je poškodzovaním demokracie. Ale treba si klásť otázky: kto v nej účinkuje a koľko je v tejto sfére spontánnej verejnosti? Verejná sféra sa postupne vďaka komunikačným technológiám odpútala od priestorovej závislosti. V súčasnosti sa sféra verejného diskurzu postupne globalizuje. Niektorí autori vymedzujú verejnú sféru príliš široko, napríklad autor publikácie *Sociologia zycia publicznego* (Wnuk-Lipiński, 2008, s. 124), vrátane inštitúcií verejnej správy, ich činností a kompetencií. Preto by bolo vhodnejšie používať termín „sféra verejného diskurzu“.

3. *Verejná mienka* (public opinion) je produktom verejnosti, špecifickou odozvou, v ktorej tá nachádza svoje sebvýjadrenie. Je to postojový fenomén, spravidla nemá akčný potenciál (Jungová, 2004, s. 258). Keďže verejnosť je sociálne diferencovaná, verejná mienka nutne máva pestrý až protirečivý mix názorov. Namiesto je odlišiť dve modalities: a/ sondážnu, ako výsledok rutinných prieskumov názorov a postojov obyvateľstva k témam vopred vybraným agentúrou; b/ mienku verejnosti ako normatívne poňatú vôľu, zrodu alebo spor prebiehajúci medzi občanmi k určitému prežívanému problému. Odtiaľ býva už blízko k spoločnej akcii. Pokus o sociologickú deskripciu verejného diskurzu by zrejme priniesol oveľa hodnotnejšie a trvalejšie poznatky o mentalite verejnosti než rutinné prieskumy. Klasik americkej sociológie Charles H. Cooley patril medzi odporcov redukovania verejnej mienky na odpovede z prieskumov, ako to robia výskumné agentúry, lebo „tá nie je sumou individuálnych mienok, ale originálnym spoločenským výtvarom, ako efekt komunikácie a vzájomného prenikania“ (citované za Calhoun, 2011, s. 318).

4. Verejné (publicness) ako prívlastok označuje *status*, keď je niečo spoločné, či už objekt, priestor alebo aktivita, napr. verejné zhromaždenie, verejné zdroje, inštitúcie, verejná reč. Verejné je to, čo je pre všetkých viditeľné a dostupné a čo sa deje pred zrakmi a sluchom ostatných. Opakom je privátne, skryté, dôverné či utajené.

5. Publicita (publicity) je *aktivita*, ktorou sa ľudia sami zviditeľňujú alebo činia niečo, resp. niekoho objektom pozornosti a záujmu. Prilákať pozornosť, obstaráť transparentnosť nie je samoučel, stáva sa nástrojom inštrumentálneho vplyvu na správanie adresáta v pozitívnom alebo aj negatívnom zmysle. Vyvinula sa aj tzv. manipulatívna publicita (manipulative publicity), ktorá posunula pojem „publicita“ bližšie k public relations a k reklame.

6. *Princíp* verejnosti (publicness) je abstraktno-normatívny koncept, býva zakotvený v etike alebo univerzálne uznanej norme spoločenských. Toto poňatie

sa vyvinulo vo filozofii politiky a právnych disciplín ako prirodzené ľudské právo – hovoriť a byť vypočutý.

7. *Verejná kultúra* (public culture) je špecifická súčasť politickej kultúry, ktorá odkazuje na etickú aj estetickú stránku styku v spolunažívaní občanov, ale aj komfortnej činnosti inštitúcií voči nim a sebe navzájom. Je to rešpektovanie zákonov, ducha ústavy, zásad transparentnosti a úcty voči partnerom, ohľad na ľudské a občianske práva.

Pristaviť sa treba pri rozlíšení pojmov „verejnosť“ a „verejná sféra“. To sú pojmy, ktoré vyjadrujú celkom odlišné ontologické skutočnosti. Verejnosť je sociologická kategória, vyznačujúca kolektívitu, ktorej členovia (diskurzívne) konajú a spoločne zdieľajú pocit príslušnosti. Naproti tomu verejná sféra je „iba“ jej infraštruktúrou, samozrejme nie v zmysle technickom, ale ako chránený priestor publicity, udržiavaný pomocou médií, ktorý má byť otvorený pre každého, aby slúžil na slobodnú výmenu názorov. Inými slovami, verejná sféra je fórum, ktoré je požadované (a v podstate vytvárané) verejnosťou a môže nám pripomínať starogrécku agoru alebo forum Romanum.

Namiesto je vyšpecifikovať i vzťah pojmov „verejnosť“ a „občianska spoločnosť“. Druhý z nich má jednak dlhú históriu, pričom sa jeho obsah od zrodu až po dnešok zmenil takmer na svoj protiklad. Stručne pripomeniem, že tento pojem pôvodne slúžil na označenie vzdorujúcej spoločnosti v čase osvietenstva voči panstvu cirkvi a feudálnej vládnej moci. Hlboké zmeny v kapitalistickej ekonomike spôsobili, že dualita *civil society* verzus *štát* je prekonaná, takže dnes väčšina autorov vníma občiansku spoločnosť ako protihráča tak byrokratického štátu a zároveň aj trhových síl, teda rastúcej moci korporácií, ktoré si už podmanili aj potenciú štátu¹⁸. Občianska spoločnosť vystupuje predovšetkým ako projekt demokratizácie verejného života, vo vedeckých analýzach skôr ako nástroj na deskripciu jeho realizácie. Nie je to však koncept bezproblémový: jestvuje veľa odlišných interpretácií jeho obsahu i rozsahu, je mu vytýkaná vágnosť, jasne boli identifikované dilemy občianskej

---

¹⁸ Napr. S. Splichal po rozboře celého spektra definícií uzatvára: „Občianska spoločnosť je model spoločenskej **organizácie** (zvýraznil – J. S.) vytvorený - medzi a na rozdiel od - byrokratickej štruktúry štátnych a súkromných korporácií v hospodárstve (trh), a z druhej strany súkromnej oblasti rodiny, priateľstva a intimity. Z teoretického hľadiska, občianska spoločnosť vytvára podporný most medzi... súkromnou a verejnou rolou občanov. Empiricky pozostáva z dobrovoľných samosprávnych organizácií, činností a sietí mimo oblasť štátu a ekonomiky, ako sú školy a vzdelávanie, verejné a „alternatívne“ médiá, cirkvi a náboženstvá, odborové organizácie a robotnícke hnutia, združenia <veteránov> a charity, hnutia a združenia národnostných a etnických menšín, a profesionálne združenia a komory, v ktorých sa ľudia slobodne združujú a komunikujú - nie preto, aby nadobudli zisk alebo moc, ale z dôvodu sociability, informovanosti a samosprávnosti“ (Splichal, 2012, s. 86).

spoločnosti (Marada, 2005). Ukazuje sa dokonca – podľa CH. Mouffe – že pojem občianskej spoločnosti v súčasných podmienkach už nepostačuje na odkrývanie celkom nových problémov a súvislostí. Ak teda zostaneme pri jeho používaní, potom o vzťahu „občianskej spoločnosti“ a „verejnosti“ platí, že je organický, keďže verejnosť je koreňovou zložkou toho, čo považujeme za občiansku spoločnosť. Práve z „tela verejnosti“ sa vyvinuli rôzne organizované formy združovania. Nevnímať prítomnosť spontánnej verejnosti v zostave občianskej spoločnosti je zmatečné, lebo nie všetky pohyby (udalosti) vo verejnej sfére sú dielom organizovaných združení. Napriek tomu väčšina teoretických publikácií venovaných analýze občianskej spoločnosti úplne vynechali z úvah verejnosť, alebo v lepšom prípade jej venujú len okrajovú pozornosť. Istou – i keď skromnou – výnimkou je publikácia M. Skovajsa o občianskom sektore v ČR (Skovajsa, 2010, s. 77).

Stotožňovať pojmy „verejnosť“ a „verejná mienka“ – hoci sa vyskytli i také pokusy – vôbec nemá žiadne opodstatnenie a netreba ich brať seriózne.

Napokon o vzťahu pojmov „občianska spoločnosť“ a „verejná sféra“ sa vedú málo plodné diskusie. Stačí uviesť, že takí aktéri, ako orgány štátnej moci, politické strany a na druhej strane ani podnikateľské korporácie, vrátane súkromných médií, nepatria do zostavy občianskej spoločnosti. Naopak, v diskurzívnej verejnej sfére naplno uplatňujú svoj vplyv a snažia sa presadiť svoje inštrumentálne záujmy, čomu sa občianska spoločnosť musí neraz brániť. Samozrejme, občianska spoločnosť nemôže jestvovať bez fungujúcej verejnej sféry v diskurzívnom poňatí.

Hypotéza o prerastaní sociálneho do politického

Aby sme plnohodnotne pochopili súčasnú občiansku verejnosť a jej potenciál, nestačia len vyššie uvedené pojmové vymedzenia a terminologické odlišenia. Spomenuli sme už tendenciu, keď určité záležitosti verejného významu sú vytláčané mimo rámec verejnej rozpravy – označuje sa ako depolitizácia. Jej kritici varujú pred takto zastieranou demontážou demokracie. Reakciou na ňu je aktivizácia občianskych združení, vznik nových sociálnych hnutí a v oblasti vedy aktualizácia klasického sporu o tzv. politickosť. Problém nastolil v 30-tych rokoch nemecký právny teoretik Carl Schmitt v diele *Begriff des Politischen* z roku 1932. Dnes je toto oživenie spojené s menom Chantal Mouffe v nadväznosti na konfliktualistické poňatie sociálnej reality, aké zastával Max Weber i P. Bourdieu. Mouffe rozlišuje „politickosť“ (the political) a „politikou“ (the politics) nasledovne: „Politickosťou“ rozumiem rozmer antagonizmu spočívajúci v základoch každej ľudskej spoločnosti, „politikou“ naopak rozumiem súbor praktík a inštitúcií, ktoré zoči-voči konfliktu, aký vnáša politickosť, vytvárajú poriadok umožňujúci spolunažívanie ľudí“ (Mouffe, 2008, s. 24).

Politickosť ako atribút pospolitého života je nevykoreniteľná. Aby „politickosť“ nebola chápaná substantívne, C. Schmitt ju radšej označil prídavným menom. Tým, čím je v politickej filozofii T. Hobbesa prirodzený stav, tým je pre Schmitta pojem politickosť. Pre jeho vymedzenie si zvolil celkom nové kategórie. Pre politickosť navrhol bipolaritu každého vzťahu v rozmedzí „priateľ/nepriateľ“. Sú to krajné polohy vzťahu, ktoré si ľudia, i pod vplyvom návyku používať neutrálne slová, neuvedomujú.

Mouffe inšpirovaná týmto rozlíšením konštatuje, že kolektívne identity, keďže sa tvoria len spôsobom akéhosi „my“ v opozícii k akémusi „oni“, v určitých podmienkach môžu, ale nemusia nadobudnúť antagonistický charakter. A pokračuje: „bipolarita priateľ/nepriateľ nie je jedinou formou, akú môže antagonizmus nadobúdať – môže sa prejavovať aj inak. Navrhuje preto rozlíšenie dvoch jeho foriem: pravý antagonizmus vyskytujúci sa medzi nepriateľmi, teda osobami, ktoré nezdieľajú spoločný symbolický priestor – a taký, čo nazýva „agonizmom“ (Mouffe, 2005, s. 33). V druhom prípade obe strany vzťahu patria do spoločného symbolického priestoru a navzájom uznávajú svoju legitimitu. Pre tento prípad Mouffe používa výraz „protivníci“. Je vecou politiky (ako ju Mouffe odlišila od politickosti), aby utvárala podmienky, ktoré predídu výskytu antagonizmu. Ostro polemizuje s autormi, ktorí spoliehajú na vytváranie racionálneho konsenzu cestou deliberalizácie (Giddens, Beck). Zápalisto obhajuje model liberálnej demokracie, ktorý umožňuje riešenie konfliktov v podobe reálneho politického súperenia. Pritom postuluje potrebu ďalšieho prehlbovania demokracie na radikálnu, nie v zmysle jakobínskome, ale odmietnutím doterajšej praxe jej zužovania len na „diskurzívne tvorenie demokratického konsenzu“ (Mouffe, 2008, s. 68).

Ako sa realizuje návrat depolitizáciou vytláčaných záležitostí nášho života do sféry verejného života? Pri formulovaní našej hypotézy si pomôžeme tézami Deweya, ktorý verejnosť definoval poukázaním na dvojaké dôsledky ľudskej činnosti. Dôsledky činnosti dopadajúce na nezúčastnených ľudí – a v čase globalizácie sa ich rozsah mohutne rozmnožuje - vstupujú (skôr či neskôr) do ich vedomia.

Vráťme sa do našej reality: v praktickom živote verejnosť tematizuje problémy svojho života a posúva ich na prah viditeľnosti. V jej vystúpení ako aktéra je obsiahnuté určité očakávanie tak od mocenských štruktúr, ako aj od ostatných členov svojho spoločenstva. Pod vplyvom takýchto dôsledkov sa v ich radoch formuje predstava MY (dotknutí) voči tým, ktorí dôsledkami svojho konania ovplyvňujú podmienky nášho života - teda tvoríme si predstavu akéhosi ONI. MY – buď začneme byť podozrievaví, stretávame sa a debatujeme s podobne zmýšľajúcimi o takejto udalosti, alebo na sociálnych sieťach internetu spoluvytvárame diskusnú komunitu, prípadne sa zúčastníme protestu na námestí.

Takým „ONI“ môžu byť orgány štátu, developeri alebo aj neprispôsobiví občania, to závisí od problému či udalosti, ktorá vyvolala tento pohyb. My – to sme spontánne a dočasne sformovaná verejnosť. Obe tieto kolektívne identity tým nadobudli novú kvalitu politickosti, vzťah medzi nimi má agonickú (zo starogréckeho „agón“ – súťaž, zápas) povahu, konfrontácia sa môže rozvinúť do rozmanitých efektov. Tá sa postupne môže kvantitatívne aj priestorovo rozrastať, formy súperenia sa môžu vyostrovať. Tlak verejnosti už veľakrát rozhodol o zmenách politického významu, stačí pripomenúť rozhodujúci podiel verejnosti na páde totalitného režimu v roku 1989, a rozhodol aj nedávno (protesty anti-Gorila) o sebaobmedzovaní oficiálnej moci (zrušenie najprv priestupkovej imunity, potom aj trestnoprávnej).

Analýza empirických prejavov prerastania sociálneho do politického a podôb, aké to nadobúda v slovenskej spoločnosti, je ďalšou fázou práce sociológa. Predložené pojmové inštrumentárium by mu malo umožniť preniknúť hlbšie k povahe zmien v rovine združovania sa ľudí. Udalosti posledných krízových rokov naznačujú, že návrat subjektu do spoločenského diania (i do sociologickej reflexie) - po vyprchaní podmienok existencie veľkých továrenských kolektívov v dôsledku zmien povahy práce, ale i vďaka nástupu nových komunikačných technológií – sa odohráva už čoraz častejšie na platforme verejnosti.

Záver

Dichotómia verejné/privátne má dlhú tradíciu a podnes sa z času na čas objavuje vo vedeckých štúdiách o usporiadaní spoločnosti (nestotožňovať s makroekonomikou a právom). V istých obdobiach boli oba póly chápané oddelene (Arendt), autori postulovali požiadavku, aby boli vyvážené, prevaha jednej nad druhou deformuje vývoj spoločnosti (Habermas), postulovali sa utopické verzie nápravy (Sennett a komunisti). Najčastejšie sa poukazuje na to, že táto koncepcia má nádych metafyziky a je málo analytická, nepomôže pri odhaľovaní nových vzťahov a súvislostí v reálnom sociálnom procese. Napriek tomu ju netreba celkom zatracovať, lebo má poznávaciu silu pri komparácii situácie rôznych krajín alebo v čase zmeny režimu (skvele to preukázal Ivo Možný /2001/ pri rozbere príčin pádu totalitného režimu u nás). Autori liberálneho razenia pri nej oceňujú užitočnosť pri diagnostikovaní situácie, keď sú ohrozované občianske práva a slobody.

Veľkú kariéru zaznamenal koncept verejnej sféry, ktorý podnes neutícha. Uviedli sme epizódu, aká tomu napomohla. Je to obľúbený pojem vo filozofických esejach. Odštartoval analýzy komunikatívnych väzieb modernej spoločnosti, kritické posúdenie úlohy médií (v pozitívnom i negatívnom zmysle), hodnotenie povahy diskurzov pre udržanie demokratickej kontroly aktivít štátu a podnikateľských kruhov. Rovnako pod jeho vplyvom bola

nastolená otázka (atrofie) priestranstiev verejného úžitku v mestách pri udržiavaní verejného života. Namiesto je pripomenúť imperatív S. Splichala: "There is no public sphere without a public". Kto sú kľúčoví herci vo verejnej sfére, len sprivatizované médiá a orgány štátu? Podľa jeho presvedčenia, a my sa k nemu pripájame, pokusy vymazať z teoretického uvažovania pojem s vyše 200-ročnou tradíciou – „verejnosť ako kolektívitu“, nevyhnutne vedú k otupeniu intelektuálneho výkonu kritickej teórie. Aj rozbor prác N. Fräsera, J. Deweya, Ch. Taylora naznačujú, že prehĺbovanie demokracie nepokročí, ak sa nepodarí rehabilitovať pojem verejnosti v teórii i v politickej praxi.

LITERATÚRA

- ARENDOVÁ, H.: *Vita activa neboli O činném živote*. Praha: Oikoymenh, 2009. 431 s. ISBN 978-80-7298-413-8
- BARŠA, P. – SLACÁLEK, O. – STÖCKELOVÁ, T.: *Od roztržky k sporu*. In: Kritika depolitizovaného rozumu: úvahy (nejen) o nové normalizaci. Bělohradský, V. (et al.). Všeň: Grimmus, 2010. s. 195-212. ISBN 978-80-902831-6-9
- CALHOUN, C.: *Civil society and the public sphere*. In: Edwards, M. (ed.) *The Oxford handbook of civil society*. Oxford University Press, NY, USA, 2011, s. 311- 323. ISBN 9780195398571
- DEWEY, J.: *Rekonštrukcia liberalizmu. Z politickej filozofie klasického pragmatizmu*. Bratislava: Kalligram, 2001. 680 s. ISBN 80-7149-281-7
- DYBEL, P., WRÓBEL, Sz.: *Granice polityczności. Od polityki emancypacji do polityki życia*. Warszawa: Aletheia, 2008. 559 s. ISBN 978-83-89372-34-5
- FRASER, N.: *Rozvíjení radikální imaginace. Globální přerozdělování, uznání a reprezentace* (Hrubec, M. ed.). Praha: Filosofía, 2007. 184 s. ISBN 978-80-7007-251-6
- HABERMAS, J.: *Strukturální přeměna veřejnosti, Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha: Filosofía, 2000. 424 s. ISBN 80-7007-134-6
- HAUSER, M.: *Depolitizace a soumrak liberální demokracie*. In: *Kritika depolitizovaného rozumu: úvahy (nejen) o nové normalizaci*. Bělohradský, V. (et al.). Všeň: Grimmus, 2010. S. 97 - 109. ISBN 978-80-902831-6-9
- GŮMPLOVÁ, P.: *Hannah Arendtová: Vita activa*. Sociologický časopis, roč. 44, č. 5, 2008, s. 1041 – 1044
- LIPPMANN, W.: *Public opinion*. 1921. Dostupné na: <http://www.faculty.english.vt.edu/Collier/5314/lippmannpublicop.pdf>.
- LOCKE, J.: *Druhé pojednání o vládě*. Praha: Svoboda, 1992. 188 s. ISBN 80-205-0222-X
- JUNGOVÁ, E.: *Vývoj českého veřejného mínění a jeho odraz v postojích vůči Evropě*. In: Hrubec, M. (ed.): *Demokracie, veřejnost a občanská společnost*, Praha: Filosofía, 2004, s. 253-263. ISBN 80-7007-211-3
- MAFFESOLI, M.: *Rytmus života. Variácie o postmodernom imaginárne*. Bratislava: SOFA, 2006. 184 s. ISBN 80-89033-56-3
- MARADA, R.: *Občanská společnost: mezi inkluzí a exkluzí. Editorial*. In: *Sociální studia 2005 (1)*, Brno: Masarykova univerzita, s. 7-11, ISSN 1214-813X.

- MARTUCCELLI, D.: *Sociologie modernity. Itinetář 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. 494 s. ISBN 978-80-7325-145-1
- MÜLLER, V.: *Veřejnost jako prostor komunikativního jednání v sociologické interpretaci Jürgena Habermase*. In: *Soudobá teoretická sociologie na Západě: Příspěvky ke kritické analýze (kolektiv autorů)*. Praha: Ústav pro filosofii a sociologii. ČSAV, 1989. s. 169-186.
- MILLS, Ch. W.: *Mocenská elita*. Praha: Orbis, 1966. 504 s. ISBN
- MOUFFE, Ch.: *Paradoks demokracji*. Wrocław: Wydawnictwo naukowe, 2005. 158 s. ISBN 83-89518-21-X
- MOUFFE, Ch.: *Polityczność*. Warszawa: Przewodnik Krytyki Politycznej, 2008. 176 s. ISBN 978-83-61006-26-8.
- MOŽNÝ, I.: *Proč tak snadno ... Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Praha: Slon, 1991. 84 s. ISBN 80-901059-0-4
- NOELLE-NEUMANN, E.: *Spirala milczenia. Opinia publiczna – nasza skóra społeczna*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2004. 318 s. ISBN 83-7298-274-0
- MARKOVÁ, I.: *Dialogičnost a sociální reprezentace. Dynamika mysli*. Praha: Academia, 2007. 284 s. ISBN 978-80-200-1542-6
- RENDLOVÁ, E. – LEBEDA, T.: *Výzkumy veřejného mínění – teoretické souvislosti a praktická aplikace*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2002. 52 s. ISBN 807330032X
- SKOVAJSA, M. a kol.: *Občanský sektor: organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha: Portál, 2010. 376 s. ISBN 978-80-7367-681-0
- SPLICHAL, S.: *Transnationalization of the Public Sphere and the Fate of the Public*. New York: Hampton Press, 2012. 256 s. ISBN 978-1-61289-037-1
- STENA, J.: *Občianska verejnost' Slovenska – demokratická kulisa či sociálny aktér?* In: *Desaťročia premien slovenskej spoločnosti*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2011. s. 190-200. ISBN 978-80-85544-69-5
- STENA, J.: *The Public and the Political – Concepts Reactivated by the Crisis*. In: *Slovak Journal of Political Sciences*, Volume 12, No. 3, s. 191 – 209.
- SZACKI, J.: *Historia myśli socjologicznej*. (t. I. – II.). Warszawa: PWN, 1981. 920 s. ISBN 83-01-02014-8
- ŠUBRT, J. – BALON, J.: *Soudobá sociologická teorie*. Praha: Grada, 2010. 232 s. ISBN 978-80-247-2457-7
- ŠUBRT, J.: *Aktér, jednání, a struktura v mikro a makrodimenzi sociální reality. Příspěvek k teoretickým diskusím v soudobé sociologii*. Praha: Studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, Studie č. 2., 2011. 98 s. ISBN 978-80-86729-63-3
- TOCQUEVILLE, A.: *O demokracii v Amerike*. Bratislava: Kalligram, 2006. 1042 s. ISBN 8071497657
- TONKLI-KOMEL, A.: *Politickosť v iných javových podobách Hannah Arendt*. In: *Filozofia*, roč. 27, č. 10, 2012, s. 805-818.
- TAYLOR, Ch.: *Liberální politika a veřejnost. Sborník příspěvků z konference v Castel Ganfoldo 1992*. Praha: Filosofia – nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, 1994, s. 17-53.

WNUK-LIPIŃSKI, E.: *Socjologia życia publicznego*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe Scholar, 2008. 358 s. ISBN 978-83-7383-307-4

YOUNG, I. M.: Odpovědnost a globální spravedlnost: model odpovědnosti založené na sociálních vztazích. In: Hrubec, M. (ed.): *Sociální kritika v éře globalizace: odstraňování sociálně – ekonomických nerovností a konfliktu*, Praha: FILOSOFIA, 2008. s. 65-106.

Doc. PhDr. Ján Stena, CSc. po štúdiu sociológie na Jagiellonskej univerzite v Krakove pôsobil na viacerých pracoviskách. Začínal ako výskumník výskumného ústavu, bol vysokoškolským pedagógom a vedeckým pracovníkom Sociologického ústavu SAV, kde po roku 1990 viedol výskumný tím zaoberajúci sa občianskou spoločnosťou. Svoje výsledky publikoval knižne, v zborníkoch a najmä v akademických časopisoch. Po osamostatnení SR pôsobil ako radca v Kancelárii prezidenta SR, neskôr bol poradcom predsedu Národnej rady SR. Na akademickej pôde viedol výskum občianskej spoločnosti, dnes sa venuje otázkam sociológie verejného života. Je členom vedeckej rady FSV UCM v Trnave a členom redakčného kruhu časopisu SÚ SAV SOCIOLOGIA.

Doc. PhDr. Ján Stena, CSc.
Exnárova 23
821 03 Bratislava
Slovakia
Tel.: +421-2-45690387
jan@stena.sk